



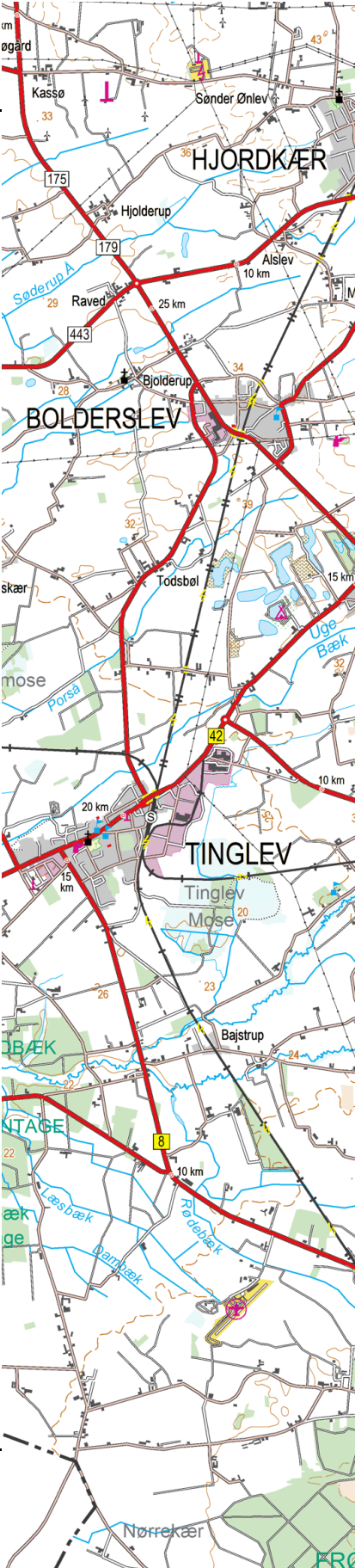
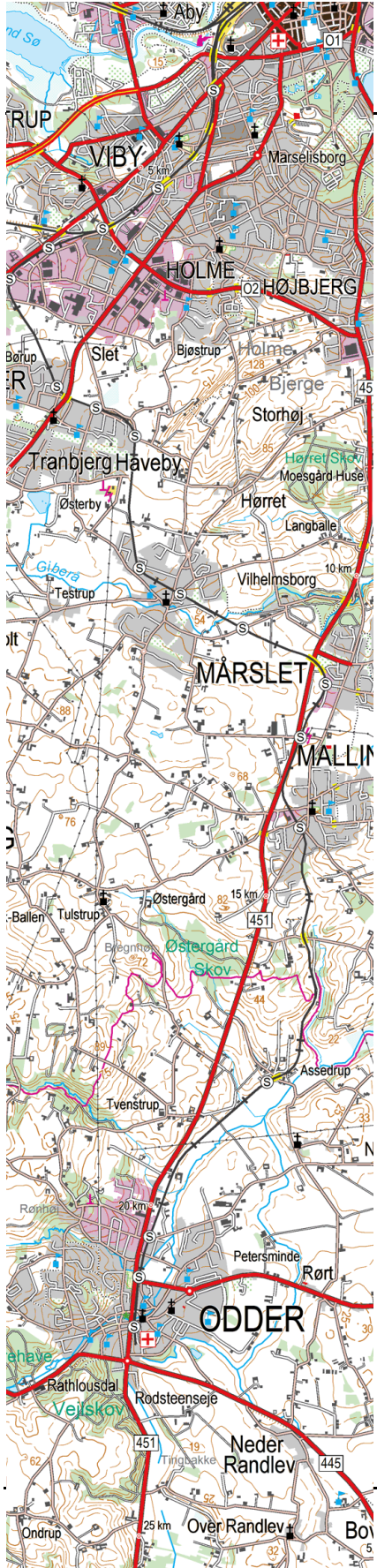
Hvad ved vi nu

– om danske talesprog?

Redigeret af Frans Gregersen og Tore Kristiansen

SPROGFORANDRINGSCENTRET

Denne artikel er kapitel 3 i bogen
Hvad ved vi nu – om danske talesprog?
(red. F. Gregersen og T. Kristiansen)
Sprogforandringscentret 2015.



3 Mobilitet, sted og sprogforandring

MALENE MONKA

I PERIODEN 2005–2007 var jeg videnskabelig assistent ved Sprogforandringscentret. En af opgaverne var at genfinde og interviewe så mange som muligt af de informanter der havde deltaget i sprogundersøgelser i Vinderup og Odder i henholdsvis 1978 og 1986–1989. Informanterne skulle interviewes uanset om de stadig boede samme sted eller var flyttet andre steder hen. Det blev hurtigt tydeligt at dem der var flyttet, talte anderledes end dem der var blevet boende.

Det er ikke så overraskende. Tidligere studier inden for både dialektologi og sociolingvistik har vist klare sammenhænge mellem geografisk og social mobilitet på den ene side og ændring i sprogbrug på den anden. De tidligere studier har imidlertid ikke undersøgt sprogbrugen hos de samme mennesker *før* og *efter* at de er flyttet. De har enten sammenlignet sprogbrugen hos mennesker der har givet udtryk for at de ønsker at flytte væk fra deres hjemegn med sprogbrugen hos mennesker der har givet udtryk for at de ønsker at blive boende. Eller også har de undersøgt sprogbrugen hos mennesker der er flyttet, med sprogbrugen hos mennesker der er blevet boende på hjemegnen. I begge tilfælde har man fundet at 'mobile' mennesker – hvad enten de bare har givet udtryk for at ville flytte eller faktisk er flyttet – taler mere standardnært end 'bofaste' mennesker.

Sprogforandringscentrets database – der indeholder optagelser med de samme informanter fra to forskellige tidspunkter i deres liv – giver mulighed for at undersøge sammenhænge mellem mobilitet og ændring i sprogbrug på en ny måde. For det første kan man ved at sammenligne de mobile informanternes sprogbrug i de gamle optagelser med informanter der bliver boende på hjemegnen, konstatere om de allerede taler mindre lokalt før de flytter. For det andet kan man undersøge om de mobile informanternes sprogbrug overhovedet har forandret sig siden de flyttede. Og for det tredje kan man ved at sammenligne sprogbrugen hos de mobile og de bofaste finde ud af om mobilitet er den eneste årsag til ændring i sprogbrug, eller om der også sker ændringer i sprogbrugen hos dem der bliver boende.

Efter jeg havde været forskningsassistent, søgte og fik jeg et ph.d.-stipendium ved Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut. Det overordnede formål med projektet var at undersøge sammenhænge mellem mobilitet og ændring i sprogbrug.

Informanterne

Foruden optagelserne med informanterne fra Odder og Vinderup ville jeg gerne inddrage informanter fra et område hvor dialekten traditionelt har stået stærkt. Det lykkedes takket være et samarbejde med Karen Margrethe Pedersen fra Syddansk Universitet. Dermed kunne jeg også undersøge ændringer i sprogbrugen hos informanter fra Tinglev i Sønderjylland. De blev interviewet første gang da de gik i 9. klasse på Tinglev Skole i 1986 og igen i 2009–2010. I undersøgelsen har jeg fokuseret på 23 informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev Kommune (der er tale om kommuneinddelingen fra før Kommunalreformen af 2007). Som det ses på kortet i Figur 1, ligger kommunerne i tre forskellige jyske dialektområder.



Figur 1: Den dialektgeografiske placering af Vinderup, Odder og Tinglev.

I undersøgelsen indgår fire kvinder og fem mænd fra Odder, fire kvinder og seks mænd fra Vinderup, to kvinder og to mænd fra Tinglev. I de gamle optagelser bor de alle i én af de tre kommuner, i de nye optagelser har seks informanter – én mand og én kvinde fra hver kommune – været geografisk og socialt mobile. Det vil sige at de er flyttet så langt væk at de ikke længere kan opretholde daglig kontakt med venner og familie fra hjemegnen, og at de har taget en længere uddannelse end deres forældre. De øvrige 17 informanter boede i den samme kommune begge gange de blev optaget.

Metode

For at undersøge om individers sprogbrug har ændret sig mellem to optage-tidspunkter kan man analysere deres brug af udvalgte sproglige træk. I mine analyser fokuserer jeg på træk som de tidligere undersøgelser har udpeget som særligt relevante for at beskrive sprogbrugen i de tre kommuner.

Da de første optagelser blev lavet i Odder i 1986, var den traditionelle dialekt allerede forsvundet. Derfor er de træk der analyseres i Odder såkaldte *regionalstandardtræk*. Der er således tale om træk der er spredt over et større geografisk område end de mere snævert geografiskbundne *dialektræk* der undersøges i Vinderup og Tinglev. Alle tre steder har jeg undersøgt lydlig og grammatiske træk samt udtalen af enkeltord. I Odder har jeg fx undersøgt, om det skrevne *-or* i visse ord udtales som *-år* (fx i *skjorte* og *sort*) og om *sådan* udtales på standarddansk eller om det regionale *sårn* benyttes. Både i Vinderup og Tinglev har jeg undersøgt om informanterne bruger foranstillet artikel, så de siger *æ træ* i stedet for *træet*. I Vinderup har jeg foruden andre træk undersøgt om langt *-e* og *-o* udtales som på standarddansk eller om det udtales på dialekt med en *diftong*, det vil sige en dobbeltlyd, så fx *hel* udtales *hiel* og *skole* udtales *skuel*, samt om informanterne bruger det vestjyske *a* for det standarddanske *jeg*. I Tinglev har jeg ud over andre træk undersøgt, om langt *-e* og *-o* udtales med den dialektale diftong, så *hel* udtales *heil* og *skole* udtales *skoul*, samt om informanterne bruger det sønderjyske *æ* eller det standarddanske *jeg*.

For hver informant har jeg beregnet hvor mange procent lokale varianter de bruger af de undersøgte træk. Bagefter har jeg lagt tallene sammen og beregnet en samlet *regionalstandardprocent* for informanterne i Odder og en *dialektprocent* for informanterne fra Vinderup og Tinglev. Ved at sammenligne regionalstandard- og dialektprocenterne i de gamle og nye optagelser har jeg undersøgt om informanternes sprogbrug har ændret sig.

De overordnede resultater

Sammenligningen mellem procentpoint lokale træk i de gamle og nye optagelser viste nogle interessante sammenhænge mellem mobilitet og sprogforandring. For det første viste det sig, at allerede før de mobile informanter flyttede, havde de færre lokale træk end informanter fra samme sociale baggrund der endte med at blive boende. For det andet viste det sig at omfanget af forandring hos de mobile informanter var forskelligt. Hos begge mobile Odder-informanter var der sket en nedgang i brugen af regionalstandardtræk, men i de nye interview hvor de begge boede i hovedstadsområdet, var der stadig en del forekomster af *-år* for *-or*. De sagde fx stadig *sårt* og *gjårt* for *sort* og *gjort*, ligesom de også havde en del forekomster af hårdt og ikke blødt *-d* i udtalen af udlydende *-et*. De mobile Vinderup-informanter havde ikke forandret deres sprog mellem optagelserne; de havde nemlig slet ingen vestjyske dialekttræk i 1978, og det havde de (naturligt nok) heller ikke efter at være flyttet henholdsvis til København og Odense. Resultaterne for de mobile Tinglev-informanter er mere komplekse, den mobile kvinde havde kun få forekomster af diftongeret langt *-e* i 1986, og de var væk i 2010, hvor hun boede i nærheden af København. Den mobile mand havde en samlet dialektprocent på 67,3 i 1986 og forekomster af alle undersøgte dialekttræk på nær ét; i 2010 hvor han boede i Sønderborg var hans dialektprocent 0. Og det selvom han var blevet boende i det sønderjyske dialektområde og i øvrigt talte med den samme interviewer i begge optagelser. Den drastiske ændring i hans sprogbrug kunne tyde på at social mobilitet er vigtigere for sprogforandring end geografisk mobilitet.

Svaret på det tredje, indledende spørgsmål, om hvorvidt mobilitet kan udpeges som den eneste årsag til ændring i sprogbrugen, eller om sprogbrugen også forandrede sig på fraflytterstedet, viste sig at være interessant. Geografisk og social mobilitet er *ikke* den eneste årsag til sprogforandring. Det viste sig at de bofaste informanters sprogbrug også var forandret, eller rettere det var den i Odder og Vinderup, men ikke i Tinglev. De bofaste Odder-informanter brugte færre regionalstandardtræk i 2005 end i 1986, og blandt de bofaste Vinderup-informanter – især blandt de kvindelige – var der sket en nedgang i brugen af dialekttræk fra 1978 til 2006, hvorimod der i Tinglev var sket en lille stigning i brugen af dialekttræk fra 1986 til 2010.

Hvad siger de i interviewene

For at forklare de fundne forskelle i sprogbrug analyserede jeg blandt andet hvad informanterne sagde i interviewene. Også her er der tydelige forskelle mellem informanterne fra de tre lokaliteter. Afhængigt af om de kommer fra Odder, Vinderup eller Tinglev er der fx forskel på hvor opmærksomme in-

formanterne er på deres egen og andres sprogbrug, hvad de kalder den lokale sprogbrug, og hvilken værdi den tillægges. I Odder kom informanterne først ind på sprogbrug når de direkte blev spurgt om den, og selv da havde de svært ved at sige noget om det. De kaldte deres egen sprogbrug ”århusiansk”, ”jysk” eller ”rigsdansk”; dermed kobledede de den enten til den nærmeste storby, hele Jylland eller dansk i al almindelighed, og den blev ikke tillagt nogen særlig værdi. I Vinderup var informanterne mere tilbøjelige til selv at gøre sprogbrug til samtaleemne. Historierne, de fortalte om dialekten, var imidlertid – især for de kvindelige informanternes vedkommende – negative og handlede fx om hvordan de blev bedt om at ”tale ordentligt” dengang de gik i skole i Holstebro. Informanterne fra Vinderup omtalte deres egen sprogbrug som ”jysk”, ”bred jysk” eller ”bondsk” – og kobledede den altså til et større geografisk område eller til socialklasse. I Tinglev var informanterne meget bevidste om den lokale dialekt, og de havde klare forestillinger om hvornår og med hvem de talte ”sønderjysk” og ”rigsdansk”. Betegnelsen for dialekten kobler den til den sønderjyske landsdel, og i historierne om deres sprogbrug fremstiller Tinglev-informanterne – såvel de mobile som de bofaste – dialekten som en ressource der kan bruges til at vise hvor man kommer fra. Én af Tinglev-informanterne siger i interviewet at man ikke kan være ægte sønderjyde uden at tale dialekten. Noget lignende er der ingen af informanterne fra Odder og Vinderup der siger om den lokale sprogbrug. (Det bør bemærkes at jeg udelukkende har undersøgt forskelle i informanternes bevidste holdninger til lokal sprogbrug. Som det fremgår af Kapitel 1, kan der meget vel findes helt andre underbevidste holdninger).

Læsere kan selv danne sig et indtryk af hvor forskelligt betegnelserne *østjysk*, *vestjysk* og *sønderjysk* benyttes ved at anvende dem som søgeord på www.google.com. Man vil finde at de øst- og vestjyske hits først og fremmest omhandler navne på banker og lokale virksomheder; de sønderjyske hits derimod omhandler for en stor dels vedkommende netop den lokale dialekt eller lokale traditioner.

Sted betyder noget for sprogbrug og -forandring

De forskelle jeg fandt mht. sprogbrug og sprogholdninger, kom til at betyde en del for den endelige udformning af min ph.d.-afhandling. For at forklare forskellene måtte jeg forsøge at blive klogere på hvilken betydning *sted* har for hvordan sprog bruges.

Betydningen af *sted* har i de senere år fået øget opmærksomhed i sociolinguistisk forskning. Den traditionelle dialektologi og hidtidige sociolinguistik er blevet kritiseret for at inddrage for få faktorer vedrørende den enkelte lokalitet så den i for høj grad bliver opfattet som geografisk beholder for den

sprogbrug der undersøges. Det betyder ikke at der slet ikke har været inddraget forhold knyttet til sted i de tidligere undersøgelser. Kritikken går på at analyserne af sted kunne have været uddybet og dermed have bidraget yderligere til tolkningerne. Behovet for en udvidet analyse af faktorer knyttet til sted bliver især tydeligt når man – som jeg – beskæftiger sig med ændringer i sprogbrug flere steder og gerne vil forstå hvorfor ændringerne sker.

I hidtidige modeller for spredning af sprogtræk er der typisk inddraget faktorer som fx afstand til hovedstaden, afstanden til nærmeste storby og befolkningstal. (Der står mere om sådanne modeller i Kapitel 1, hvor Sprogforandringscentrets inddragelse af sprogholdningernes rolle i sprogforandring er et centralt tema). Resultaterne af min undersøgelse peger på at man må inddrage en række faktorer ud over afstande og befolkningstæthed for at forklare sprogbrug og -forandring et givent sted. Hvis jeg kun havde analyseret sprogbrug og -forandring i Odder og Vinderup, ville de forskellige resultater kunne forklares alene ud fra afstande og befolkningstal. At sprogbrugen er mere standardnær i Odder ville kunne forklares med kort afstand til København (ca. 140 km, hvis man tager færgen), 20 km til storbyen Århus og et relativt højt befolkningstal (ca. 21.500 i Odder Kommune og ca. 11.000 i Odder by). Disse forhold spiller nok en slags indirekte rolle for hvad der sker med sprogbrugen – også i Odder og Vinderup. Men at det ikke er afstande og befolkningstal i sig selv der påvirker sprogbrugen, bliver tydeligt når vi sammenligner Vinderup og Tinglev. De to kommuner ligner nemlig hinanden mht. de ovennævnte faktorer. Der er forholdsvis stor afstand til København (hhv. ca. 350 og 300 km), der er langt til en større by, og befolkningstallene ligner hinanden (hhv. ca. 8.000 i Vinderup Kommune, 3.100 i Vinderup by og 10.000 i Tinglev Kommune, 2.800 i Tinglev by). Alligevel viste de sproglige analyser at sprogbrugen langt fra ændrede sig på samme måde, og næranalyserne af interviewene viste at der var forskel på sproglig bevidsthed og sprogholdninger i Vinderup og Tinglev.

For at forklare forskellene mellem sprogændringer i de tre kommuner skal der blandt andet inddrages en række forhold omkring den enkelte lokalitet. I mine analyser af disse forhold har jeg benyttet en humangeografisk tilgang til sted og inddraget forhold der menes at kunne påvirke sprogbrugen, fx politiske, socioøkonomiske, historiske, kulturelle og holdningsmæssige forhold. Når man inddrager overordnede politiske forhold, adskiller de tre kommuner sig ikke så radikalt fra hinanden at det umiddelbart kan tænkes at have sproglig betydning: De er underlagt de samme nationale politiske strømninger. Men hvad socioøkonomiske forhold angår, adskiller Odder sig fra Vinderup og Tinglev. Odder ligger i et vækstområde der blev industrialiseret i slutningen af 1900-tallet; der er færre indbyggere beskæftigede ved landbruget og flere med en højere uddannelse end landsgennemsnittet. Vinderup og Tinglev

lev derimod ligger i stagnerende områder hvor industrialiseringen først begyndte omkring 1920. Desuden er der i begge kommuner flere beskæftigede ved landbruget og færre med en længere uddannelse end landsgennemsnittet. Disse forhold kan være med til at forklare forskellen mellem Odder på den ene side og Vinderup og Tinglev på den anden, men trods lighederne mellem de to sidstnævnte er sprogforandringen og -holdningerne stadig vidt forskellige blandt informanterne derfra.

Historiske forhold påvirker sprogbrug

Det der tydeligst adskiller Tinglev fra Odder og Vinderup, er en særlig historie. Tinglevs historie adskiller sig nemlig ligesom det øvrige Sønderjyllands historie fra resten af Danmark. Oprindeligt blev navnet Sønderjylland brugt om et større geografisk område end det nutidige; dets nordligste grænse var Kongeåen og dets sydlige grænse Ejderen. Det historiske Sønderjylland blev adskilt fra det danske kongerige i 1122 og er fra 1300-tallet kendt som hertugdømmet Slesvig. Danmark mistede hertugdømmet Slesvig til Preussen i 1864 hvor hele området kom under tysk styre. Ved fredsforhandlingerne i Versailles efter 1. verdenskrig blev det besluttet at der skulle være en folkeafstemning om nationalt tilhørsforhold. Og i 1920 stemte indbyggerne i Nord-slesvig, der svarer til Sønderjylland i dag, at de ville genforenes med Danmark.

Disse historiske forhold er af afgørende betydning for brugen af og holdningen til sønderjysk – af flere grunde. Perioden under tysk styre betød bl.a. at indflydelsen fra standarddansk har været anderledes og senere end i resten af landet. Fra 1864 til 1920 var alle officielle poster således besat af tyskere, og børnene gik i tysksproget skole. Det har bl.a. medført at sociale statusforskelle i hvert fald indtil for nyligt ikke på samme måde som i resten af landet har været udtrykt ved at lavprestige grupper taler dialekt og højprestige gruppen nødvendigvis taler standardnært. I 2015 kan man stadig finde såvel bankdirektører som ejere af større virksomheder der taler sønderjysk. Vi skal dog huske at de drastiske ændringer i den mobile Tinglev-mands sprogbrug viser, at ændring i social status også hos sønderjyder kan medføre fravalg af dialekten – i hvert fald når samtalepartneren ikke taler den. At tysk var embedsmandssproget, og at der ikke var indflydelse fra københavnsk baseret standardsprog i perioden 1864 til 1920, betød desuden at der ikke opstod samme sproglige modsætning mellem land- og byboere som i det øvrige Danmark, hvor byboerne i vid udstrækning talte tilstræbt standarddansk. I Sønderjylland opstod der i stedet en række bydialekter som ganske vist afveg en smule fra oplandets sprogbrug fx ved at have forenklede former af nogle dialektræk, men det var stadig dialekt og ikke tilstræbt standardsprog.

De historiske forhold har således betydet særlige vilkår for den sønderjyske dialekt og påvirkningen fra standarddansk. Men hvad der formentlig er lige så vigtig, er at perioden under tysk styre har været med til at give sønderjyder en opfattelse af at Sønderjylland er anderledes end resten af landet. Og i fortællingerne om det særlige ved landsdelen som *sted* fremstilles dialekten igen og igen som central, idet den fremhæves som vigtig for indbyggernes selvforståelse og identitet. Den sønderjyske dialekt er med andre ord blevet knyttet sammen med det geografiske område Sønderjylland på en anden måde end det er tilfældet med dialekter i andre egne af Danmark (måske på nær på Bornholm, men det er en anden historie). Det er med største sandsynlighed særlige forhold omkring Sønderjylland som sted og de fortællinger der knytter dette sammen med dialekten der forklarer at dialekten er mere stabil hos informanterne fra Tinglev end hos dem fra Odder og Vinderup.

Hvis man vil læse mere ...

- Kristensen, Kjeld. 1980. Situationsafhængig sprogbrug hos vestjyske skoleelever. *Danske Folkemål* 22(2). 29–124.
- Maegaard, Marie. 2001. ”Jeg er da stolt af at jeg er sønderjyde - altså sådan forholdsvis” – Om sprogbrug og sprogholdninger hos sønderjyske unge. *Danske Talesprog* 2. 77–166.
- Monka, Malene. 2013. Sted og sprogforandring – en undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, publiceret i *Danske Talesprog* 13. 1–336.
- Nielsen, Bent Jul og Magda Nyberg. 1992. Talesprogvariation i Odder kommune. I. Lokalsprog og rigsmål i sociolingvistisk belysning. *Danske Folkemål* 34. 45–202.
- Nielsen, Bent Jul og Magda Nyberg. 1993. Talesprogvariation i Odder kommune. II. Yngre og ældre rigsmålsformer i sociolingvistisk belysning. *Danske Folkemål* 35. 249–348.
- Nyberg, Magda. 1991. Unge sønderjyders rigsmålstilegnelse. *Danske Folkemål* 33. 159–168.
- Pedersen, Karen Margrethe. 1986. *Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænse-region. En-, to- eller flersprogede børn i Sønderjylland*. Aabenraa: Institut for Grænseregionsforskning.

Malene Monka, forskningsassistent ved Sprogforandringscentret 2005–2007, derefter ph.d. og nu postdoc ved Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

E-mail: monka@hum.ku.dk